

Čeština *není* nemocná

Spousta lidí by řekla, že současná čeština je v úpadku. Jazyk se za posledních dvacet let poměrně výrazně změnil a mnozí to nesou nelibě. Nejen o tom si s námi povídal ředitel Ústavu pro jazyk český Karel Oliva. Letos se jeho ústavu mimo jiné podařilo zpřístupnit webovou obdobu Pravidel českého pravopisu – internetovou jazykovou příručku. Zajímá vás, jak vypadá? Navštivte adresu <http://prirucka.ujc.cas.cz>.

Pavel Eisner kdysi říkal, že čeština je chrám a tvrz. Pokud zůstaneme u těch analogií a přirovnáme český jazyk k pacientovi, jak byste ho viděl?

Nikdo nejsme stoprocentně zdravý, zvláště v tak pokročilém věku více než tisíce let. Ale na druhé straně si myslím, že češtinu žádné závažné choroby netrápí.

Co ale řeknete na to, že spousta lidí hovoří o úpadku češtiny?

Ten pocit úpadku je dán ryze psychologicko-osobnostně. Když se zeptáte dnešních šestnáctiletých, tak tuto odpověď dostanete jenom výjimečně. Jiné je to u generace lidí, kterým je čtyřicet a více. Ti zažili dobu mrtvolné celospolečenské nehybnosti ve svém mládí, což se týkalo i jazyka. A potom před dvaceti lety došlo k postupnému, ale neustálému zrychlování společenského vývoje, s čímž se začal zrychlovat i vývoj češtiny. Například se velmi rozšiřuje slovní zásoba, ale ne sama od sebe. Rozšiřuje se okruh všeho, s čím pracujeme, a s novými věcmi přicházejí i nová slova.

Takže samotná čeština podle vás ničím netrpí.

Čeština se nám nikam neztrácí, neustále máme bohatou morfologii, máme sedm pádů i časy, volný slovosled i sho-

du. Neztrácí se zásadní jevy. Je pravda, že tu a tam přibude nová konstrukce, například se používá „je to o tom“.

Byla tato akcelerace způsobena nástupem elektronických médií, nebo tím, že jsme se mohli volně pohybovat?

To spolu navzájem souvisí, v obou případech jde o pohyb. Buď se sebereme a někam odjedeme, nebo jde o pohyb

virtuální, kdy jsme ve spojení s lidmi z druhého konce světa. Doba se změnila. Jazyk je prostředek komunikace a základ komunikace je v kontaktu. Dnes máme daleko širší kontakty, ať už ty reálné, nebo virtuální.

V současné době postupně mizí nářečí a obecná čeština proniká na Moravu. Například v němčině ale různé jazykové varianty přetrvávají.

To je dané rozlohou. Česko je velikostí srovnatelné s jednou větší spolkovou zemí, podobné je to s počtem obyvatel. V Německu je vývoj zatím pomalejší, ale rozdíl se také stírají. Podívejte se třeba na přejímky z angličtiny, těch má němčina daleko více než čeština.

V některých zemích, třeba ve Francii, se volá po čistotě jazyka. Přitom čisté jazyky neexistují. Jak se díváte na tyto požadavky?

Takové touhy souvisí s obdobím romantismu. V té době bylo módou říkat: My jsme Češi a kdo je víc? Ale do té doby to tak nebylo. Vezměte si češtinu Komenského, kolik tam je výpůjček z latiny a němčiny! Už jenom slovo kšaft v názvu jeho díla je z hlediska takto pojeté jazykové čistoty problematické. Dnes máme bohatší kontakt se světem, víc si vypůjčujeme,

jeme, a přesto nevychylujeme do extrému, spíše se po romantickém požadavku tzv. purismu vracíme k normálu.

Dříve Ústav pro jazyk český vytvářel normy, dnes se tomu bráníte. V Británii naopak stále platí respekt k Oxfordskému slovníku.

Britská společnost má jiné rozvrstvení a také jiné zvyklosti. V duchu bonmotů Miloše Zemana lze říci, že my máme Pravidla českého pravopisu a Britové královnu. V britské společnosti je jednoznačně dané společenské zařazení, jsou tam jasné elity dané tisíciletou tradicí. A všichni vědí, že správná angličtina je ta, která se používá v Oxfordu, Cambridge a na královském dvoře. Něco podobného u nás není dost dobře možné: pokud bychom řekli, že správná čeština je ta, kterou používají naši přední politici, tak by to asi nebylo úplně dobré rozhodnutí. Kromě toho je tady odlišná tradice, podle níž se spíše přikláníme k modelu německému a francouzskému, ve kterém hlavní roli hrají kodifikační příručky.

Kde tedy máme normy hledat?

Pravidla pravopisu se stále považují za dobrou normu. Také máme Jazykovou poradnu, kde lidem neřkáme, co smějí a nesmějí, ale: „V situaci, v jaké se nacházíte, by bylo vhodné, kdybyste použili tyto jazykové prostředky, a jiné by naopak úplně vhodné nebyly.“ Protože jde vždy o uměřenost jazykových prostředků. A pak jsme nově spustili internetovou jazykovou příručku. Takže tvoření norem se rozhodně nebráníme, pouze je nechceme prosazovat mocensky, například jazykovým zákonem, v době, která všeobecně normy spíše uvolňuje.

Už dlouho na internetu existuje stránka www.pravidla.cz, která obsahuje ukradenou elektronickou formu Pravidel českého pravopisu.

Stránka www.pravidla.cz je špatná pirátská kopie Pravidel českého pravopisu. My jsme se rozhodli, že si nebudeme dávat patent na pravidla, a jenom jsme na naše stránky umístili upozornění, že stránka www.pravidla.cz je provozovaná neodborníky.

Ta stránka jistě vznikla, protože vaše příručka se připravovala patnáct let.

Cítím v tom trochu kritiku, že nám dlouho trvalo, než jsme něco podobného udělali. Ale pokud chceme, aby něco bylo kvalitní a aby to bylo dobře, tak se to nesestaví za čtrnáct dnů, ale trvá to léta a pracují na tom velké týmy.

Změnilo se v jazyce něco řekněme za poslední století?

Nemění se úloha jazyka, stále jde o nástroj komunikace, ale mění se rozsah jeho použití. Když ještě nebyly dnešní obrazové technologie, televize, film nebo YouTube, lidé mnoho informací sdělovali jazykem. Četly se knihy, malým dětem se vyprávěly pohádky. Spousta věcí se musela jazykově popisovat. Dnes se místo vyprávění pohádek děti často raději posadí před televizi. Technika nás přesouvá od psaného slova k mluvenému a od mluveného ještě dál ke sdělování informací v nejazykové formě. To má jeden negativní dopad, že se nám sice nekazí čeština, ale trochu se nám kazí jazyko-

Co je dobře a co je špatně vychází z estetického cítění

vé znalosti jejích mluvčích. Lidé nechtou tolik jako dřív, tudíž nemají příliš bohatou slovní zásobu a klesá i cit pro nuance mezi „téměř–synonymy“. Třeba jaký je rozdíl mezi křeslem a lenoškou.

Tak to náhodou vím. Ale jaké další změny zaznamenal jazyk v průběhu staletí?

Existuje spousta příkladů na téma, že to, co bylo jedno století špatně, je v příštím století běžná norma. Například máte slovo Čech a od toho je slovo český, ale systémově by vlastně mělo být češský, protože je to podobné jako Valach, kde se používá valašský. Kdysi bylo samozřejmě češský a jen pohodlnost a nedbalou výslovností z toho vzniklo český. Jazyk se vyvíjí a na tomto příkladu je dobře vidět, že to, co je „dobře“, a to, co je „špatně“, je estetické cítění a to se s dobou mění.

Zaznamenal jsem, že jste příznivcem slova abysme...

Nejde o to, čeho jsem a čeho nejsem příznivcem. Existuje však obecná snaha lingvistiku stavět jako vědu empirickou, která není opřena na osobních estetických hodnoceních, ale je založena na objektivně zjištěných faktech. Galileo sledoval planety, jak se otáčejí, biolog pozoruje brouky a my se díváme na češtinu, co dělá. Například v našich jazykových korpusech si všímáme, že do textů, které jsou jinak zcela spisovné, proniká forma abysme místo abychom. Z toho usuzujeme, že mluvčí slovo abysme přijali jako normu a cítí tak, že je to spisovné. Já sám bych uvažoval o tom jít ještě dál. Vezměte si například větu „Tento grantový program vyhlásili proto, aby i my jsme měli možnost získat peníze pro své aktivity.“ Z toho je vidět, že to není jedno slovo abysme, ale je to aby jsme. Čili tam se aby chápe jako samostatná spojka a k tomu přichází samostatné pomocné sloveso. Kdybychom řekli, že abysme je jedno slovo, tak budeme uvedenou „vzorovou“ větu, která přece není úplně špatně, držet mimo spisovnou normu.

Doc. RNDr. Karel Oliva, Dr. (*1958)

- Pochází z jazykovědné rodiny. Jeho děd Karel zakládal Pražský lingvistický kroužek, jeho otec, také Karel, ze země „vydupal“ olympiádu v českém jazyce.
- On sám v roce 1989 odešel do Bulharska a působil v Bulharské akademii věd, později v Německu a Rakousku.
- Od roku 2003 je ředitelem Ústavu pro jazyk český AV ČR. Nyní za svůj hlavní úkol pokládá přípravu nového slovníku spisovné češtiny. Jak dodává, je to běh na dlouhou trať.

Ústav má tedy především sledovat vývoj jazyka a na jeho základě pak podávat doporučení?

A jak by to mohlo být jinak? Samozřejmě to má tu nevýhodu, že doporučení v čase pokulhávají. Protože nejprve se něco vyvine, my to musíme zpozorovat a nechat to prověřit časem. Potom je to tak, že norma nebo kodifikace, kterou doporučujeme, pokulhává. Jinak to ale opravdu nejde: to by mohlo dopadnout tak, že my vědci se sejdeme a na něčem se dohodneme, a pak to všichni Češi budou (ba dokonce: budou muset!) pokládat za spisovné. To si určitě nepřejeme: my ze sebe nemůžeme dělat takové mudrce, kteří předvídají budoucí vývoj a už teď říkají, co bude za rok norma.

Vy jste matematický lingvista.

Co matematik zkoumá na jazyce?

Matematika je hledání vztahů, struktur a operací na strukturách. Matematik se dívá, jaká je struktura jazyka. Jednoduchá struktura je, že věta má podmět a přísudek a že má také přívlastky a příslovečná určení. To je ryze praktická věc s výsledky.

Teď jste mi trochu nahrál na smeč. Je důležité, aby se děti na základní škole učily větné rozbory, aby věděly, jestli je věta přísudková?

To je zásadně důležitá věc. Větný rozbor začnete potřebovat ve chvíli, když se začnete učit cizí jazyk. Vy jako mluvčí češtiny, který se naučí češtinu od maminky, větný rozbor nepotřebujete. Ale třeba v angličtině je pravidlo, že podmět musí být před přísudkem a ne obráceně. Potom musíte vědět, co je podmět, abyste ho v anglické větě dal na začátek. To je skutečný smysl jazykových rozborů.

Zkoumáte také okrajové formy komunikace?

Tak třeba výrazně studujeme řeč politiků, protože podle nás je to veřejná sféra, ze které by si měli běžní mluvčí češtiny brát vzor. Studujeme jazyk SMS a blogů, ale není to centrem pozornosti. Protože máme pracovníce na mateřské, máme například docela zajímavé studie na téma, jak vypadá jazyk současných matek.

Současní politici často používají v úřednické mluvě zkratky. Není to také znak poklesu?

To ale není komunikace určená pro veřejnost. Nemůžete politikovi sebrat tolik soukromí, že i když si něco šeptá se svými spolupracovníky, musí mluvit tak, aby si ho všichni mohli vzít za vzor. Představte si paralelu mezi jazykovou správností a slušným chováním. Jinak se oblékáme na plovárnu a jinak na recepci na velvyslanectví. Podobně i jazyk má své specifické vrstvy komunikace. Jinak mluvíme doma, jinak v úřadě a jinak na recepci. ■